

ПИТАННЯ РЕСТИТУЦІЇ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ЗА ЧАСІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 РОКУ

В статті розглядається діяльність української культурної комісії на мирних переговорах з РСФРР 1918 р. Представлений в цьому дослідженні короткий огляд напрямків її діяльності по поверненню культурної спадщини, проливає світло на підходи української сторони щодо розв'язання даної проблеми, як одного з чинників тогочасного державотворчого процесу, а наукова цінність її матеріалів полягає перш за все у відображенні світогляду та прагнень тогочасної української інтелігенції.

Ключові слова: українсько-російські мирні переговори, культурна комісія, реституція, культурні цінності.

Обставини тогочасних українсько-російських відносин зумовлювались багатьма внутрішніми і зовнішніми чинниками: державним статусом України та умовами Брестського миру, згідно з яким сторони мали укласти мирний договір, що в свою чергу передбачав вирішення багатьох питань двостороннього співіснування на відповідному міжнародному рівні, зокрема і в культурній сфері.

Слід зазначити, що питання реституції культурних цінностей, що лягло в основу діяльності культурної комісії під час українсько-російських мирних переговорів, було викликано тогочасними революційними процесами, що призвели до розпаду колишньої єдиної Російської імперії на окремі складові і державним самовизначенням України. Врегулювання питань політичних, економічних, територіальних, поділу боргів і майна, культурної спадщини були невід'ємним чинником тогочасного державотворчого процесу молодої української держави.

Як правило, проблема повернення культурної спадщини особливо гостро постає в періоди національного та державного відродження. Тому не дивно, що в історичному аспекті дослідження цих питань набуває особливої актуальності у зв'язку з розвитком подій, пов'язаних з новітнім періодом української державності. Примітним є те, що деякі проблеми створення правового демократичного суспільства в сучасній Україні вже мали історичний прецедент.

Звернення до проблеми діяльності української культурної комісії на українсько-російських мирних переговорах 1918 р. розкриває суть проблеми української культурної спадщини як її бачили та розуміли представники тогочасної української еліти.

Серед 7 комісій при українській мирній делегації була заснована й культурна на чолі зі заступником міністра освіти П. Холодним. До комісії також увійшли: представник міністерства ісповідань В. Барвінок; міністерства єврейських справ – С. Брон; міністерства польських справ

– Л. Грохольський; голова відділу пластичних мистецтв Міністерства народної освіти Г. Павлуцький, який за сумісництвом був ще й заступником голови комісії, мистецтвознавець Д. Антонович, археологи Г. Стеллецький та Д. Щербаківський та ін. Залучення широкого кола фахівців вказує на серйозність намірів української сторони домагатися повернення національного культурного надбання.

Більшість принципів покладених в основу праці комісії було вироблено ще за часів Центральної Ради. Так на засіданні архівної комісії від 12 квітня 1918 р, напередодні початку переговорів для обміркування питання про повернення архівних матеріалів, що відносяться до історії України, було прийнято рішення взяти за основний керуючий принцип «повернення тих матеріалів, що коли-небудь були вивезені яким-небудь чином з України й які мають значення для української історії». Члени архівної комісії вирішили не вимагати матеріали, які відносяться до історії української історії, але водночас «є нерозривною складовою частиною загальнодержавних архівів... бо це покалічило би загальні архівні збірки» [1, арк. 2].

Посилаючись на напрацювання архівної комісії П. Холодний запропонував три принципи на яких будуть ґрунтуватися вимоги української сторони:

по-перше, безпечальційному поверненню підлягають пограбовані більшовиками культурні цінності;

по-друге, повернення частини пам'яток планувалося узгодити з представниками РСФРР, у разі необхідності компенсувати російській стороні їх вартість;

по-третє, зберегти цілісність наукових та художніх збірок, адже вийма окремих матеріалів знизила би їхню історичну, наукову та культурну вартість [2, арк. 3].

Цікаво, що серед членів комісії намітилися деякі розбіжності у поглядах: перші претендували на частину всієї імперської культурної спадщини, тоді як другі, виходячи зі спільної історії та культури України і Росії прагнули зберегти наукову і культурну вартість експонатів. Однак як перші так і другі не розглядали українсько-російські стосунки в рамках відносин «колонія – метрополія». Більшість членів комісії виступали за одночасну ратифікацію додаткової угоди по культурних цінностях з мирним договором [3, с. 94-96].

Оскільки за основу був взятий територіальний принцип, то список вимог української сторони напряму залежав від визначення кордонів Української Держави.

Ідейним натхненником, автором радикального підходу щодо розподілу спільної імперської спадщини був професор Г. Павлуцький. Саме під його безпосереднім керівництвом було здійснена колосальна робота по науковому обґрунтуванню вимог та складанню списку українських культурних цінностей, що підлягають поверненню.

Обгрунтовуючи право України на античну спадщину, зокрема скульптуру, Г. Павлуцький виходячи з загального характеру українського народу, того смаку, що проявився в українському мистецтві в минулому, і який, на його думку, буде притаманний українцям у майбутньому, висловив побажання «щоб з античних скульптур Ермітажу було привезено на Україну ті, де більш відбилосся народного духу і котрі виражають більш радості і світлі боки античного світогляду».

До списку цих скульптурних цінностей увійшли:

Таблиця 1

№ по каталогу 1901 р.	Найменування	№ по каталогу 1901 р.	Найменування
1	Отдыхающий сатир	243	Римлянка
3	Геракл	267	Меркурій
6	Эрот на Дельфине	268 А.	Геракл
12	Нагой ребенок	271	Антиохійская Тиха
17	Торс Афродиты	274	Паппосилен
20	Афродита	288	Безкрылая Ника
33	Герм Діониса	291	Силен
40	Артемида (бюст)	302	Изида
46	Діонис	319	Пляшущий Сатир
51	Дак	323	Терпсихора
56	Молодой Пан	324	Бюст Аммона Зевса
60	Антиной	327	Сафо
86	Римская Дама	340	Аполлон
148	Отдыхающий сатир	342	Эрот
151 А.	Персифона	348	Леда с Лебедем
152 А.	Хариты	353	Танаты
154	Венера	87 С.	Надгробный Памятник
156	Діонис Эрмитажный	87 Д.	Рельеф с Кайросом
157 В.	Юный Зевс	88 А.	Рельеф с Кибеллой
161	Аполлон	93	Надгробный Барельеф
164	Гера	101	Надгробный памятник Аристокллы
170	Аріадна (бюст)	113	Погребальная Урна Примегеніи
182	Афина	132	Вазы
212	Мозаика	139	
224	Мессалина	146	
226	Римський Ребенок	190	
		192	Саркофаг [3, с. 149]

Така екстраполяція українського національного характеру на античне мистецтво може стати об'єктом дослідження психологічного портрету українського народу в інтерпретації української інтелігенції доби українських визвольних змагань.

У листі від 3 липня 1918 р. до комісії по укладанню миру з Росією професор Г. Павлуцький, виходячи з позиції культурної комісії про те, що Україна має право на 1/5 частину усіх художніх скарбів, що належать Російській державі подав список речей, які мали бути повернені Українській Державі з Московської збройної палати, серед них: золотий, срібний та фаянсовий посуд, холодна зброя та зброя, ордени і нагороди та інше [1, арк. 32-36].

Йому також належить обґрунтування права України на культурну спадщину Криму та Північного Причорномор'я, де він зазначив вплив цих культур на подальшу долю і розвиток української культури взагалі [3, с.137].

Значна робота проводилась й для повернення на Україну рукописів і документів. Цікаво порівняти протоколи засідання архівної комісії від 12 квітня та 2 липня 1918 р., якщо перше засідання відбувалося за часів Центральної Ради то друге вже в період Гетьманату П. Скоропадського. Тут можна констатувати спадковість політики владних структур в питаннях щодо вирішення цієї проблеми.

Члени архівної комісії відійшли від двох базових принципів «повернення і розмежування» вироблених в ході засідань міжвідомчої комісії, зазначивши: «що цей дипломатичний шлях, через свій примусовий характер, може тільки пошкодити культурним зносином поміж Україною та Росією після заключення миру й не дасть наслідків, яких сподіваються його прибічники». На цій підставі було вирішено відмовитися від вимог на документи Великоросійських приказів, Румянцевського музею, Архіву Священного Синоду, Архіву міністерства іноземних справ та ін. [3, с.180-181].

Базуючись на попередньо визначених комісією принципах було подано список предметів живопису. У пояснювальній записці до списку Д. Антонович визначав наступні категорії художників, чії твори мають бути повернені на Україну:

1) без винятку усі твори тих митців, які родом і походженням українці і вся творчість котрих перейнята характером української вдачі і уяви, а саме: Левицького, Боровиковського, Лосенка, Шевченка, Ге;

2) з творів тих художників-українців, що родилися на Україні, але котрих якісь обставини примусили виїхати і творити по-за межами України, належать до повернення усі ті речі, в яких виявлено їх український характер, ті ж твори, в яких відбився великоросійський дух до повернення не підлягають;

3) ті речі, які утворено художниками не українського походження, але на Україні і перейнято українським походженням [3, с.202-203].

Як бачимо із другого і третього пунктів теза про «український характер і походження» культурних цінностей знову була подана українською стороною як підстава до повернення. Така постановка питання цілком зрозуміла в умовах невизначеності державних кордонів. Як видно члени комісії у своїх вимогах виходили з принципу українських етнографічних земель та культурно-історичних прав українського народу. Проте таке формулювання як відповідність «українській вдачі та уяві» є досить спірним з наукової точки зору. До того ж самі члени комісії не дають визначення «української вдачі», проте певне уявлення про це можна зробити з аналізу списку митців, роботи яких вимагали повернути представники України. Оскільки список був досить великий, а окремі художники відомі тільки в вузьких колах мистецтвознавців, пропоную зупинитися на картинах декількох загальновідомих художників.

Так, наприклад вимагалися твори І. Айвазовського на підставі того що він родом з Феодосії. Окремо додавалася помітка, що вимога здійснюється згідно пункту другого вищезгаданої пояснювальної записки Д. Антоновича. Виходячи з цього пункту І. Айвазовський розглядався як український художник, а його твори відповідно як такі, що мають український характер. Спірним є як перше, так і друге. За національністю І. Айвазовський був вірменином (народився у сім'ї дрібного крамаря Айвазяна) [4, с. 49], а ряд його картин-баталій таких як: «Чесменський бій», «Наваринський бій» (обидві – 1848), «Сінопський бій» (1853), «Облога Севастополя» (1854) напряму пов'язані з російською історією. Звісно у пункті другому оговорювалося, що картини пройняті «великоросійським духом» поверненню не підлягають. Але чи можна розглядати написані під впливом романтизму картини «Морський берег» (1840) та «Дев'ятий вал» (1850), що носять український характер тільки на тій підставі що своє натхнення художник черпав з краєвидів «українського узбережжя Чорного моря», як на цьому наголошувалося у примітці навпроти прізвища живописця?

Посилаючись на другий пункт, до українських художників також було зараховано А. Куїнджи. Серед додаткових обґрунтувань зокрема йшлося про таке: «Родився в Маріуполі. Свій талант присвятив головним чином студіюванню пейзажу України» [3, с.234]. Так дійсно пензлю А. Куїнджи належать ряд картин з українськими пейзажами, але за національністю він був греком [5, с.455-456].

Ще одним митцем, картини якого вимагалися на підставі українського походження, був І. Репін. У короткій анотації зазначалося: «Родився на Харківщині в Чугуєві, де одержав початкову художню освіту. Українець» [3, с.236]. Якщо в перших двох випадках автори списку власне не зважували на національність, виходячи з принципу, що ті хто народився і працював в Україні, априорі є українцями, то у випадку І. Репіна таке досить безапеляційне твердження, видається

аж занадто контroversійним. Дійсно пензлю І. Рєпіна належить ряд картин сюжетні лінії яких пов'язані з Україною: «Запорожці пишуть лист турецькому султану» (1878–1891), «Українська селянка» (1880), «Вечорниці» (1881), «Гайдамака» (1902), «Чорноморська вольниця» (1908) та інші. Однак історичні сюжети і соціальна проблематика були квінтесенцією його творчості. І. Рєпін є також автором таких загально відомих картини як «Бурлаки на Волзі» (1870-73) «Хресна хода в Курській губернії» (1880-83), «Царівна Софія через рік після ув'язнення в Новодєвічєвому монастирі» (1879), і зрештою «Іван Грозний і його син Іван» (1885), що є своєрідною візитівкою художника [6, с.33-34]. Цікаво, що на той момент І. Рєпін був живий, і навіть гадки не мав про те що він сам і його творчість розглядається з точки зору українського національного надбання.

У всіх трьох випадках можна говорити про впливи українського середовища на формування особистості та творчого методу художника. У випадку І. Айвазовського та І. Рєпіна цей вплив був, аж занадто опосередкованим.

Для ілюстрації того наскільки іноді невмотивованими були окремі вимоги української сторони варто навести кілька прикладів щодо повернення культурних цінностей на підставі третього пункту з пояснювальної записки Д. Антоновича. Так, до категорії художників неукраїнського походження, чия творчість пов'язана з Україною було зараховано також М. Врубеля та М. Рєріха. Знову ж таки в одну категорію потрапили дві абсолютно різні постаті, до оцінки творчості яких абсолютно не можна застосовувати однакові критерії. Якщо М. Врубеля з Україною дійсно пов'язує тривалий творчий період, зокрема, він брав участь у відновленні стінопису Кирилівської церкви і Софійського собору, розробив ескізи до розписів Володимирського собору, створив ряд своїх відомих полотен [7, с.642], то творчість М. Рєріха носить виразний філософсько-релігійний характер, що досить складно пов'язати з Україною. Так у анотації серед підстав до вимог творів М. Рєріха значилося наступне: «Виховувався у Києві, де скінчив ІV гімназію. В своїх творах багацько розробляв теми з найстаріших діб української історії (доісторичних і слов'янських часів) [3, с.236]». Але ймовірніше за все, що М. Рєріх, пензлю якого дійсно належить ряд сюжетів присвячених періоду Київської Русі, розглядав давньоруську спадщину як загальнослов'янську. Знов таки, як і І. Рєпін на момент складання списку М. Рєріх був живий, хоча й перебував за межами Росії. Цікаво було б почути думку самого митця з приводу такої інтерпретації його творчості?

Виходячи з принципів, якими керувалася культурна комісія складаючи список художників, твори яких підлягали поверненню як культурна спадщина українського народу, намітилися ряд суперечностей, які неодмінно стали б каменем спотикання за умови як би справа дійшла до обговорення цих вимог з російською стороною.

Представлений в статті короткий огляд напрямків діяльності культурної комісії щодо повернення предметів історії, археології, мистецтва і живопису, рукописів та документів, дає підстави говорити про вирішальний вплив суб'єктивного фактору на роботу комісії. Попередньо вироблені принципи, на базі яких передбачалося вимагати речі, що належать до спадку українського народу, не працювали. Багато рішень приймалося на власний розсуд. У залежності від того, які інтереси брали гору національні чи наукові, визначався обсяг та перелік предметів, що вимагалися до повернення. Такий стан речей був зумовлений відсутністю необхідного досвіду вирішення подібних питань на дипломатичному рівні, адже члени української культурної комісії були науковцями-теоретиками. Не дивлячись на відсутність практичного результату діяльності культурної комісії, наукова цінність її матеріалів полягає перш за все у відображенні світоглядних позицій та прагнень тогочасної української інтелігенції.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф. 2607. – Оп. 1 – Спр. 61.
2. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф. 2607. – Оп. 1 – Спр. 56.
3. Українські культурні цінності в Росії: перша спроба повернення, 1917–1918 / Упоряд.: С. Кот, О. Нестуля. // Серія «Повернення культурного надбання України: документи свідчать». – Вип. 1. – К., 1996. – 320 с.
4. Бикова Т. Б. Айвазовський І. К. // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 1. – С. 49.
5. Грузін Д. В., Бацак Н. І. Куїнджі А. І. // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2008. – Т. 5. – С. 455-456.
6. Підкова І., Репін І. Ю. // Довідник з історії України. – К.: Генеза, 1999. – Т. 3. – С. 33-34.
7. Ковпаненко Г. Н., Врубель М. О. // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2003. – С. 642.

Лупандин А.И. Проблема реституции культурных ценностей в период Украинской Державы 1918 года.

В статье рассматривается деятельность украинской культурной комиссии на мирных переговорах с РСФСР 1918 г. Представленный в этом исследовании обзор направлений ее деятельности по возвращению культурного наследия, проливает свет на подходы украинской стороны относительно решения этой проблемы, как одного из факторов процесса национально-государственного возрождения того периода, а научная ценность её материалов состоит прежде всего в отображении мировоззрения и стремлений украинской интеллигенции.

Ключевые слова: Украинско-росийские мирные переговоры, культурная комиссия, реституция, культурные ценности.

Lupandin O. The problem of restitution of cultural values during the period of Ukrainian State in 1918.

The present article is devoted to the activity of Ukrainian cultural committee during peace negotiations with Soviet Russia in 1918. The author suggested brief review of its activity relative to the restitution of cultural heritage, which shed light on the approaches used by Ukrainian party for solving this problem. The scientific value of its materials reflected the outlook and aspirations of that time Ukrainian intelligentsia.

Keywords: Ukrainian-Russian peace negotiations, cultural committee, restitution, cultural values.